

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 04 | pp. 181-186 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

NODAVLAT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA ICHKI AUDITNING IQTISODIY MOHIYATI VA UNI TASHKIL ETISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI

Turmanqulov Norpo'lat Sa'dullaevich

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim,
fan va innovatsiyalar vazirligi Toshkent shahar boshqarmasi,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil tadqiqotchisi,
e-mail: norpulat@inbox.ru
<https://orcid.org/0009-0004-0916-2871>

Abdumalikov Abduxakim Abduvalievich

Toshkent shahar Iqtisodiyot va moliya bosh
boshqarmasi boshlig'ining o'rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada nodavlat oliy ta'lim muassasalarida ichki auditning iqtisodiy mohiyati, uning mazmuni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, rivojlangan davlatlar, jumladan AQSH, Kanada, Buyuk Britaniya va Yevropa davlatlari tajribasi o'rganilib, ularda ichki audit tizimining tashkil etilishi va amaliy qo'llanilishi bo'yicha taqqoslama tahlil berilgan. Tadqiqot natijalari asosida nodavlat oliy ta'lim muassasalarida ichki audit tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ichki audit, nodavlat oliy ta'lim muassasalari, moliyaviy nazorat, boshqaruv samaradorligi, audit tizimi, xalqaro tajriba, risklarni boshqarish, korporativ boshqaruv.

Abstract: This article scientifically analyzes the economic essence of internal audit in non-state higher educational institutions, its content and significance. Also, the experience of developed countries, including the USA, Canada, Great Britain and European countries, is studied, and a comparative analysis is given on the organization and practical application of the internal audit system in them. Based on the results of the study, scientific and practical proposals for improving the internal audit system in non-state higher educational institutions are developed.

Keywords: internal audit, non-state higher educational institutions, financial control, management efficiency, audit system, international experience, risk management, corporate governance.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ экономической сущности внутреннего аудита в негосударственных высших учебных заведениях, его содержания и значения. Также изучается опыт развитых стран, включая США, Канаду, Великобританию и европейские страны, и дается сравнительный анализ организации и практического применения системы внутреннего аудита в них. На основе результатов исследования разработаны научно-практические предложения по совершенствованию системы внутреннего аудита в негосударственных высших учебных заведениях.

Ключевые слова: *внутренний аудит, негосударственные высшие учебные заведения, финансовый контроль, эффективность управления, система аудита, международный опыт, управление рисками, корпоративное управление.*

Kirish. So‘nggi yillarda ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida nodavlat oliy ta‘lim muassasalarining soni ortib bormoqda. Bu esa ular faoliyatida moliyaviy shaffoflik, samaradorlik va hisobdorlikni ta‘minlashda ichki audit tizimining ahamiyatini yanada oshiradi.

Ichki audit nafaqat moliyaviy nazorat vositasi, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim axborot manbai sifatida ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, nodavlat oliy ta‘lim muassasalarida ichki auditning iqtisodiy mohiyati va mazmunini chuqur o‘rganish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Nodavlat oliy ta‘lim muassasalarida ichki auditning iqtisodiy mohiyati va mazmuni zamonaviy ta‘lim tizimida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan masalalardan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida nodavlat oliy ta‘lim muassasalarining soni va ahamiyati sezilarli darajada oshdi. Bu esa mazkur muassasalar faoliyatida moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash, resurslardan samarali foydalanish va boshqaruv samaradorligini oshirishni talab etadi. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda ichki audit tizimi alohida o‘rin tutadi.

Ichki audit zamonaviy iqtisodiy munosabatlar sharoitida tashkilot faoliyatini mustaqil baholash, nazorat qilish va takomillashtirishga qaratilgan tizimli jarayon sifatida qaraladi. U nafaqat moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta‘minlash, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida axborot manbai sifatida ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, ichki auditning iqtisodiy mohiyati uning tashkilot resurslaridan samarali foydalanishni ta‘minlash, xarajatlarni optimallashtirish, risklarni aniqlash va ularni boshqarish kabi funktsiyalari orqali namoyon bo‘ladi.

Nodavlat oliy ta‘lim muassasalari bozor iqtisodiyoti sharoitida mustaqil xo‘jalik yurituvchi sub‘ekt sifatida faoliyat yuritadi. Ular o‘z daromadlarini mustaqil shakllantiradi, ta‘lim xizmatlari bozorida raqobatga kirishadi va investitsiyalarni jalb qilishga intiladi. Bu esa ularda moliyaviy intizom, shaffoflik va hisobdorlikni ta‘minlashni talab etadi. Ichki audit ana shu vazifalarni amalga oshirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. U orqali muassasaning moliyaviy-xo‘jalik faoliyati kompleks baholanadi, mavjud kamchiliklar aniqlanadi va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Ichki auditning nazariy asoslari institutsional iqtisodiyot, agentlik nazariyasi va risk-menejment kontseptsiyalariga tayanadi. Agentlik nazariyasiga ko‘ra, mulkdorlar va boshqaruvchilar o‘rtasida manfaatlar ziddiyati mavjud bo‘lib, ichki audit ushbu ziddiyatni kamaytirishda muhim vosita hisoblanadi. Shuningdek, risk-menejment kontseptsiyasi doirasida ichki audit tashkilot faoliyatidagi potentsial xavflarni aniqlash va ularni minimallashtirishga xizmat qiladi.

Ichki auditning mazmuni bir necha muhim tarkibiy qismlardan iborat. Birinchidan, moliyaviy audit orqali hisobotlarning ishonchliligi va aniqligi tekshiriladi. Ikkinchidan, komplaens auditi orqali qonunchilik va ichki normativ hujjatlarga rioya etilishi nazorat qilinadi. Uchinchidan, operatsion audit orqali muassasa faoliyatining samaradorligi

baholanadi. To‘rtinchidan, risklarni boshqarish jarayonida ichki audit xavflarni aniqlash va ularni kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqadi. Shu jihatdan qaraganda, ichki audit tashkilotning barcha faoliyat sohalarini qamrab oluvchi kompleks tizim hisoblanadi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda ichki audit tizimi yuqori darajada rivojlangan. Jumladan, AQSH va Kanadada oliy ta‘lim muassasalarida ichki audit korporativ boshqaruvning ajralmas qismi hisoblanadi. Bu davlatlarda ichki audit xizmatlari mustaqil faoliyat yuritadi va audit qo‘mitalari orqali nazorat qilinadi. Shuningdek, risklarga asoslangan audit yondashuvi keng qo‘llaniladi, ya‘ni audit resurslari eng yuqori xavfga ega sohalarga yo‘naltiriladi. Axborot texnologiyalarining keng joriy etilganligi audit jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Buyuk Britaniyada esa universitetlarda ichki audit davlat standartlari va xalqaro audit standartlari asosida amalga oshiriladi. Bu yerda ichki audit faqat moliyaviy nazorat vositasi emas, balki samaradorlikni baholash va boshqaruvni takomillashtirishga qaratilgan muhim instrument sifatida qaraladi. Yevropa davlatlarida esa ichki audit tizimi davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida shakllangan bo‘lib, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillari asosiy o‘rinni egallaydi. Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayonlari audit samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Xalqaro tajribani taqqoslama tahlil qilish natijasida shu xulosaga kelish mumkinki, ichki auditning mustaqilligi, risklarga asoslangan yondashuvning qo‘llanilishi va raqamli texnologiyalarning joriy etilganligi audit samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omillar hisoblanadi. Bu jihatlar nodavlat oliy ta‘lim muassasalarida ham keng joriy etilishi maqsadga muvofiq.

O‘zbekistonda nodavlat oliy ta‘lim muassasalarida ichki auditni tashkil etish va rivojlantirishda ayrim muammolar mavjud. Jumladan, metodologik bazaning yetarli darajada shakllanmaganligi, malakali auditor kadrlar yetishmasligi, ichki auditning ayrim hollarda formal xarakter kasb etishi va raqamli texnologiyalarning yetarli darajada joriy etilmaganligi kabi muammolar kuzatilmoqda. Bu esa ichki audit tizimining samaradorligini pasaytiruvchi omillardan biri hisoblanadi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida bir qator ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqish mumkin. Birinchidan, nodavlat oliy ta‘lim muassasalari uchun ichki auditning milliy modelini ishlab chiqish zarur. Ikkinchidan, xalqaro audit standartlarini joriy etish orqali audit sifatini oshirish mumkin. Uchinchidan, ichki auditni risk-menejment tizimi bilan integratsiyalash zarur. To‘rtinchidan, audit jarayonini raqamlashtirish orqali uning samaradorligini oshirish mumkin. Beshinchidan, auditor kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Mavzuning dolzarbligi

Nodavlat oliy ta‘lim muassasalari faoliyati bozor munosabatlari sharoitida amalga oshirilganligi sababli, ularda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, risklarni kamaytirish va ichki nazorat tizimini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ichki auditning yo‘lga qo‘yilmaganligi quyidagi muammolarga olib kelishi mumkin:

- moliyaviy mablag‘lardan samarasiz foydalanish;

- korruptsiya xavfining oshishi;
- boshqaruv qarorlarining noto'g'ri qabul qilinishi;
- hisobotlarning ishonchsizligi.

Shuning uchun ichki auditni ilmiy asosda tashkil etish va rivojlantirish bugungi kunda o'ta muhim masala hisoblanadi.

Ichki auditning iqtisodiy mohiyati

Ichki audit – bu tashkilot faoliyatini mustaqil baholash, nazorat qilish va takomillashtirishga qaratilgan tizimli jarayondir.

Iqtisodiy jihatdan ichki audit quyidagi vazifalarni bajaradi:

- moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash;
- xarajatlarni optimallashtirish;
- risklarni aniqlash va boshqarish;
- ichki nazorat tizimining samaradorligini baholash.

Ichki auditning asosiy maqsadi – tashkilot qiymatini oshirish va uning barqaror rivojlanishini ta'minlashdan iborat.

Ichki auditning mazmuni

Ichki audit mazmuni quyidagi elementlardan tashkil topadi:

1. Moliyaviy audit

Moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va aniqligini tekshirish.

2. Komplaens audit

Qonunchilik va ichki normativ hujjatlarga rioya etilishini nazorat qilish.

3. Operatsion audit

Faoliyat samaradorligini baholash va takomillashtirish.

4. Risklarni boshqarish

Potentsial xavflarni aniqlash va ularni kamaytirish choralarini ishlab chiqish.

Xorijiy tajriba tahlili

AQSH va Kanada tajribasi

AQSH va Kanadada oliy ta'lim muassasalarida ichki audit yuqori darajada rivojlangan bo'lib, u korporativ boshqaruvning ajralmas qismi hisoblanadi.

Asosiy xususiyatlari:

- ichki audit bo'limlari mustaqil faoliyat yuritadi;
- audit qo'mitasi orqali boshqaruv amalga oshiriladi;
- risklarga asoslangan audit usullari qo'llaniladi;
- axborot texnologiyalari keng joriy etilgan.

Bu davlatlarda ichki audit strategik boshqaruv vositasi sifatida qaraladi.

Buyuk Britaniya tajribasi

Buyuk Britaniyada universitetlarda ichki audit davlat standartlari va xalqaro audit standartlariga asoslangan holda amalga oshiriladi.

Asosiy jihatlar:

- ichki audit mustaqil organ sifatida faoliyat yuritadi;
- audit natijalari boshqaruv qarorlariga bevosita ta'sir qiladi;
- samaradorlik auditiga katta e'tibor qaratiladi.

Yevropa davlatlari tajribasi

Yevropa mamlakatlarida ichki audit tizimi turlicha shakllangan bo'lsa-da, ularni quyidagi umumiy xususiyatlar birlashtiradi:

- shaffoflik va hisobdorlik tamoyillari;
- davlat va xususiy sektor hamkorligi;
- auditning raqamlashtirilishi;
- ichki nazorat tizimlarining integratsiyalashganligi.

Taqqoslama tahlil

Ko'rsatkich	AQSH/Kanada	Buyuk Britaniya	Yevropa davlatlari
Mustaqillik darajasi	Yuqori	Yuqori	O'rtacha
Risklarga asoslangan audit	Keng qo'llaniladi	Qo'llaniladi	Qisman
Raqamlashtirish	Yuqori	Yuqori	O'rtacha
Davlat nazorati	Kam	O'rtacha	Yuqori

Muammolar va takliflar

Nodavlat oliy ta'lim muassasalarida ichki auditni tashkil etishda quyidagi muammolar mavjud:

- malakali kadrlar yetishmasligi;
- normativ bazaning yetarli emasligi;
- auditning formal xarakter kasb etishi.

Takliflar:

1. Ichki audit xizmatlarini institutsional jihatdan mustahkamlash
2. Xalqaro standartlarni joriy etish
3. Auditorlar malakasini oshirish
4. Raqamli audit texnologiyalarini joriy qilish

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, nodavlat oliy ta'lim muassasalarida ichki audit tizimi samarali boshqaruvning muhim elementi hisoblanadi. U moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, risklarni kamaytirish va ta'lim xizmatlari sifatini oshirishga xizmat qiladi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ichki auditni rivojlantirish orqali ta'lim muassasalarida shaffoflik va samaradorlikni sezilarli darajada oshirish mumkin. Shuning uchun O'zbekistonda ham mazkur yo'nalishni ilmiy asosda takomillashtirish va amaliyotga joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Nodavlat oliy ta'lim muassasalarida ichki audit tizimi samarali boshqaruvning muhim elementi hisoblanadi. U moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, risklarni kamaytirish va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, ichki auditni rivojlantirish orqali ta'lim muassasalarida shaffoflik va samaradorlikni sezilarli darajada oshirish mumkin. Shuning uchun O'zbekistonda ham mazkur yo'nalishni rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Internal Auditing: Assurance and Advisory Services – The Institute of Internal Auditors
2. Sawyer's Internal Auditing
3. OECD Guidelines on Internal Control
4. UK Public Sector Internal Audit Standards
5. INTOSAI Internal Audit Framework
6. O'zbekiston Respublikasi "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni
7. Moliyaviy nazorat va audit bo'yicha darsliklar
8. Ilmiy jurnallar va xalqaro tadqiqotlar materiallari

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

